

From Prague Spring to Perestrojka

The role of František Kriegel in the 1968 events and his legacy Martin Groman, historian, journalist

Dámy a pánové,

srdečně děkuji za pozvání na tuto konferenci a dovoluji mi tedy několik slov o Františku Kriegelovi coby o významné postavě Pražského jara 1968.

František Kriegel je dodnes znám širšímu publiku jen jako “ten, co v Moskvě nepodepsal.” Mohlo by se to jevit jako osamělé a vzpurné gesto. Jenže mínil František Kriegel tento čin právě jako gesto, chtěl být symbolem odporu? Z čeho jeho rozhodnutí pramenilo? A bylo už v měsících Pražského jara a před nimi partneré, že to bude nakonec Kriegel, kdo jako jediný uhájí ideály Pražského jara před brutálním nátlakem tzv. bratrské pomoci?

Jistě, takové činy se nerodí z ničeho. Ten čin na konci srpna 1968 tady v Moskvě byl výsledkem hned několika věcí - jednak Kriegelovy vcelku nedávné politiky od roku 1964, kdy se stal poslancem Národního shromáždění a později členem ÚV KSČ a předsedou ÚV Národní fronty, jednak jeho celoživotních zkušeností - zkušenosti emigranta z Haliče, chudého studenta medicíny v Praze, mladého komunisty, interbrigadisty ve Španělsku, frontového lékaře v Číně a Barmě, organizátora Lidových milicí v únoru 1948 opět v Praze, vyhozeného náměstka ministra zdravotnictví, obvodního lékaře a nakonec primáře pražské Thomayerovy nemocnice, reformátora zdravotnictví na Castrově Kubě a politika spojeného už navždy s fenoménem Pražského jara.

Zaměřím se ve svém příspěvku především na to, jaké politické vize a ideály přivedly Františka Kriegla k jeho rozhodnutí ze srpna 1968, přičemž si prosím budme vědomi, že ani tyto postoje a jakýsi osobní politický program Kriegla a jeho přístup k politice nejsou povrchní a ukvapenou reakcí na dobu po XX. sjezdu KSSS, ale výsledkem právě oněch výše zmíněných přelomových prožitků, které všechny jej formovaly.

Ostatně sám Kriegel to v roce 1968, v roce svých šedesátin, vystihuje slovy: “Průběh mého života svědčí o tom, že jsem usiloval o *lidskou důstojnost*. Byl jsem tam, kde jsem věřil, že vidím boj za *lidskou důstojnost* člověka....K mým šedesátinám mi darovali přátelé malou sošku – Dona Quijota. Ten šel za dobrem, šlechetností, rytířskostí, statečností, ale vždy tržil rány, byl vysmíván. Běžel jsem i já celý svůj život za fata morganou?”¹ ptá se Kriegel v dubnu 1968 a jistě tehdy doufá, že teprve teď se může podařit to, oč usiloval.

Je to ta chvíle?

¹ NA, fond F. Kriegel, karton 18, i.č. 569 - výpisy a poznámky – varia.

V roce 1963 se Kriegel vrací po třech letech z Castrovy Kuby, kde pomáhal jako jeden z československých odborníků budovat nový režim a nový stát. Doma pokračuje ve své medicínské praxi v Thomayerově nemocnici, ale nové potřeby v politice i společnosti jej brzy vynesou z jeho primářské kanceláře. Je to Antonín Novotný, kdo Kriegla láká do československé politiky té doby - ví, že tak schopný organizační talent nemůže nechat zahálet, pokud chce udržet svou moc ve státě, který se ekonomicky hroutí a společensky samovolně pozvedává. Kriegel si dal jedinou podmínku - nebude k Novotnému loajální, bude se řídit v politice jen svým svědomím. Stává se poslancem Národního shromáždění a rovnou členem jeho předsednictva a předsedou zahraničního výboru.

Krieglovo poslanecké období stojí za detailnější povšimnutí. Právě zde totiž najdeme mnoho momentů, které formovaly jeho postoje i v srpnu 1968 a bez kterých by naopak Pražské jaro nebylo takovým, jakým bylo.

Kriegel svou poslaneckou práci vnímá od počátku nikoli jako politický pašalík, jak by to odpovídalo reálnému vlivu Národního shromáždění v tehdejší československém politickém kontextu. Věci se totiž mění. Ústava z roku 1960 redefinovala roli parlamentu oproti své předchůdkyni. Konstatovala, "že parlament je opět nejvyšším orgánem státní moci v republice, a nikoliv jen moci zákonodárné, jak to bylo v předchozí ústavě z roku 1948."² Národní shromáždění nicméně reálně nebylo stále v plném slova smyslu nejvyšším zastupitelským orgánem státu, KSČ jej stále vnímala jen jako jakési nutné zlo, které se několi-krát za rok svolá a po celých balících a bez předešlé diskuse schválí potřebné zákony a nařízení. Naplnit rámec daný novou ústavou bylo teprve úkolem nového zastupitelského sboru. Ostatně i Kriegel ve svých poznámkách si tuto proměnu uvědomuje: "Plně uplatňovat zásadu ústavy, že NS je nejvyšším orgánem státní moci v ČSSR a jediným celostátním zákonodárným sborem, je povolán jako vrcholný orgán k tomu, aby v době zásadních zákonných norem a jiných směrnic orientovalo celou soustavu volených i výkonných orgánů na zabezpečení těch hlavních úkolů, které rozhodují o dlouhodobých tendencích rozvoje společnosti, o realizaci přijatých plánů."³

Stále hlouběji se pak Kriegel věnuje samotné roli poslance. Už v roce 1964 si poznamenává: "Nebyly uplatněny některé ústavní zásady o činnosti NS. Nutné: zvýšit vrcholnou kontrolní úlohu NS. Rozšířit odpovědnost všech orgánů vůči nejvyššímu volenému zastupitelskému sboru, tak aby NS jednotně usměřovalo činnost celé soustavy zastupitelských orgánů - národních výborů i výkonných orgánů státní správy k plnění rozhodujících klíčových úkolů ve vývoji naší společnosti. (...) Hlavní cesta k posílení úlohy NS: zvýšení obecně kontrolní funkce NS z hlediska důsledné kontroly ústavnosti a zákonnosti v celém rozsahu právního řádu, jednak vůči vládě, jednak zvýšení úlohy výborů NS."⁴

A nezůstalo jenom u poznámek a plánů. Kriegel na schůzích výborů a na plénu NS také hovoří a snaží se v rámci možností jednat. Už při první diskusi na předsednictvu NS Kriegel jasně hovoří "o krizi autority zákonodárného sboru u voličů, o formalismu v jeho práci a častém jevu, kdy voliči poslance za celé volební období ani nepoznali. Potvrdil, že dosavadní projednání zákonů - i obzvláště významných, jako byl trestní nebo občanský zá-

² Felcman, Ondřej: Československý parlament na prahu Pražského jara. NLN, Praha 2015, str. 21.

³ NA, fond F. Kriegel, karton 12, i.č. 442 - poznámky k jednání Národního shromáždění.

⁴ NA, fond F. Kriegel, karton 12, i.č. 442 - poznámky k jednání Národního shromáždění.

koník - bylo prováděno chvatně a bez dostatečné přípravy, aniž by návrhy byly prostudovány, projednány ve výborech a nad formulacemi diskutováno.”⁵

Poslanci komunisté, kteří začali na svou práci v NS nahlížet podobně jako Kriegel se dostávali do rozporu - toto emancipační snažení na půdě zastupitelského sboru je nutně vedlo k většímu napojení na své voliče, k reálnějšímu pohledu na problémy současnosti, ke snaze je řešit a tedy v důsledku je dovádělo ke kritice politiky KSČ a k rozporným postojům proti rozhodnutím vedení své vlastní strany. K řešení těchto rozporů dochází podla Karla Kaplana už na přelomu let 1965 a 1966, kdy se poslanci Jozef Valo a právě František Kriegel musí “zpovídat” ÚV KSČ a “oba se hájili, že nevidí důvod, proč by nemohli vyjádřit svůj odlišný názor na předkládané materiály, aniž by se poradili s oddělením státních volených orgánů ÚV.”⁶ Byl to ostatně také Kriegel, kdo společně s poslancem Žiakem jako první už v roce 1966 začal kritizovat také vedení samotného NS, především jeho předsedu Bohuslava Laštovičku, za formalismus a až školácké vedení schůzí a špatné konání zápisů, které tak nemají reálný význam. Byl to znovu Kriegel, kdo pak v lednu 1968 spolu s Josefem Borovičkou vytýká předsedovi NS, že plénum parlamentu neinformoval o událostech z prosincového a lednového pléna ÚV KSČ. Laštovička se této kritice podrobil a “začal, avšak stále s ohledem na stanické jistění svých kroků, projevovat snahu o nápravu.”⁷ Výsledkem těchto snah pak je skutečnost, že NS se během jara 1968 stane vlivným hráčem na československé politické scéně.

Z těch několika málo let práce v Národním shromáždění musel mít František Kriegel pocit zadostiučinění. Jeho myšlenky, kterými se zabíral na počátku svého mandátu, se začaly naplňovat. Především to byla otázka postavení Národního shromáždění a jeho reálného vlivu, kterou právě sněmovna vzešlá z voleb 1964 proměnila. Vzrostla role Národních výborů a jejich vazeb na Národní shromáždění, došlo k posílení kontrolní role parlamentu. Do té doby nevídaným prvkem v socialistickém parlamentu jsou interpelace, které tento zastupitelský sbor obnovil v jejich původním smyslu, tedy otevřeném dotazování se členů vlády. Kriegel vyloženě spojuje pak interpelace s prací poslance mezi svými voliči: “Interpelace: zlepšit – směrem k celostátním pohledům. Práce poslanců: aktivní práce ve volebním obvodu – pěstovat účast voličů na řízení státu.”⁸ To jsou na člena vládnoucí strany té doby skutečně nevídaná slova.

Práce Národního shromáždění nabrala na obrátkách a postupně se tento zastupitelský sbor dral o větší a větší vliv ve společnosti, aby dosáhl té úrovně, která mu náleží... kde vlastně?... v tradičních demokraciích. Vystihují to ostatně také myšlenky F. Kriegla z půlky února 1967 ke zlepšení práce Pléna NS a NS: “Tajné části jednání by bylo možno přenést do výborů – ostatní by mělo charakter veřejný. Není důvodu, proč by se veřejnost neměla dozvídat o rozpravách, sporech a úsilí o řešení té které otázky v NS. NS by tím jen získalo na autoritě. Prospělo by to straně a cítění veřejnosti, že o jejích problémech se vážně a hluboko (i za účasti expertů) jedná.”⁹ Na prahu Pražského jara stojí Národní shromáždění mnohem více odhodlané plnit svou roli než na počátku mandátu v roce 1964. A také více

⁵ Felcman, Ondřej: Československý parlament na prahu Pražského jara. NLN, Praha 2015, str. 45.

⁶ Felcman, Ondřej: Československý parlament na prahu Pražského jara. NLN, Praha 2015, str. 73.

⁷ Felcman, Ondřej: Československý parlament na prahu Pražského jara. NLN, Praha 2015, str. 250.

⁸ NA, fond F. Kriegel, karton 12, i.č. 442 – poznámky k jednání Národního shromáždění.

⁹ NA, fond F. Kriegel, karton 12, i.č. 442 – poznámky k jednání Národního shromáždění.

ohrožené - jako vždy, když se proti sobě ocitne zastupitelský orgán státu, který si je vědom svého ukotvení v ústavním systému, a na druhé straně vláda, strana nebo jednotlivec, který by rád vládl podle svého utilitárního zájmu, podle svého přesvědčení či víry, v čemž většinou sebevědomý parlament není dobrým společníkem.

Podepíšu, ale ne bez vědomí lidu

Čin Františka Kriegla z Moskvy srpna 1968 máme tendenci vřazovat do diskurzu většiny úvah o Pražském jaru - ten diskurz se rozpíná mezi vnitrostranickým děním, stále více kritickými médii a nadějemi prodchnutou československou společností. Mimo hlavní proud bádání se ocitá právě onen již do značné míry emancipovaný parlament. Jenže lidé jako Kriegel jej takto izolovaně nevnímali. Naopak jej brali velmi do hry.

A tak není divu, že ve chvíli, kdy Kriegel stojí v Moskvě před rozhodnutím, zda protokoly podepsat nebo ne, rozezná se v něm také všechna tato práce, kterou za sebou za poslední roky má. Pamětnická literatura často lživě uvádí, že Kriegel protokoly nepodepsal, protože vlastně nebyl přizván. Nebo je často jeho čin vykládán jako osamělý odpor. Kriegel ovšem svůj podpis v Moskvě podmínil - neřekl čistě, že nepodepíše. Řekl, že podepsat nemůže, protože ti, kteří se podepsat chystají, nejsou delegace, nikdo je k žádnému podpisu mezinárodní dohody nedelegoval. Byli z části uneseni. "Představa, že určité shromáždění osob, funkcionářů vidí dále do budoucna, dovede rozhodovat lépe než celá většina obyvatelstva - je mylná. My můžeme formulovat požadavky a cíle a sdružovat lidi k jejich uskutečnění, ale tyto cíle musí odrážet přání a potřeby lidí. Jinak se proměňujeme v sektu, oddělujeme se jako strana a hnutí od většiny lidu. To už tu bylo, to jsme prožili, v tom jsme zas,"¹⁰ shrnuje po čase Kriegel své prožitky.

Požaduje tedy, aby se všichni politici z Moskvy vrátili, protokoly předložili Národnímu shromáždění k projednání, svolali sjezd strany, a pak, když to všechny orgány schválí, může se podepisovat. V jeho slovech nelze neslyšet ozvuk těch několika let snah o emancipaci zastupitelského sboru československé republiky. Kriegel se tak ocitl na rozhraní. Hájí zájmy země a chce znát názor jejích lidí, ale to v daném kontextu znamenalo postavit se proti kabinetní politice strany a tedy proti všem, kteří volili pragmatické řešení.

Jak se na Krieglův postoj dívali lidé, kteří po srpnu 1968 začínají přebírat řízení státu a KSČ zřetelně ukazují slova Gustáva Husáka z 30. května 1969. Toho dne Kriegel naposledy promluvil na zasedání ÚV KSČ. Vysvětlil své postoje ze srpna 1968 a také to, proč jako jeden ze čtyř poslanců nehlasoval pro dočasné setrvání okupačních vojsk na československém území. Když pak na Krieglovu adresu promluví právník Husák, pragmaticky a vědomě zamění ústavní a stranické orgány a vytýčí tím do budoucna návrat k předchozímu principu nenaplňování ústavy: "Soudruh Kriegel uvedl argument, že tento protokol nebyl podepsán ústavními orgány. Nevím, koho potom považuje s. Kriegel za ústavní orgány. Byl přítomen prezident republiky - a podepsal tento protokol, první tajemník ÚV KSČ s. Dubček - a podepsal, téměř celé předsednictvo, téměř všichni tajemníci ÚV, a všichni jsme to podepsali. Jaké ústavní orgány ještě v této situaci s. Kriegel hledá a čeká?"¹¹

¹⁰ NA, fond F. Kriegel, karton 14, i.č. 490 - rukopisné poznámky, mimo jiné vyloučení FK, 30. 5. 1969.

¹¹ NA, fond F. Kriegel, karton 14, i.č. 490 - rukopisné poznámky, mimo jiné vyloučení FK, 30. 5. 1969.

Když pak Husák mluví o tom, že Kriegel požadoval, aby smlouva o pobytu vojsk byla schválena některým ze zastupitelských orgánů, nejlépe Národním shromážděním, tak mu vyloženě předhazuje, že smlouvu schválila strana a říká: “Jestliže se ovšem s. Kriegel necítí vázán usnesením ÚV strany, PÚV strany, obrovské 90% nebo 98% většiny komunistických poslanců, jestliže hledá ještě odněkud jinud rozkazy, příkazy a směrnice, potom se ovšem dostává na takovou cestu, že musíme uvažovat, zda může být nejen členem tohoto orgánu, ale zda vůbec může být v naší straně.”¹² Výsledkem je, že Kriegel je toho dne jako jediný vyloučen nejen z ÚV KSČ, ale rovnou z KSČ jako takové.

Závěrem

Mohli bychom hovořit o mnoha aspektech práce Františka Kriegla v době Pražského jara 1968. Mohli bychom sledovat jeho činnost v ÚV KSČ, kde právě on prosazoval nikoli radikální, ale postupné kroky k reformě společnosti. Byl si vědom, jak sám říkal, Damoklova meče, který visí nad jejich hlavami. Mohli bychom hovořit o postoji KSSS a jejích představitelů ke Krieglovi, kdy právě jeho figura byla nejpozději od května 1968 pro Moskvu vyloženě nepřijatelná. Mohli bychom sledovat činnosti Františka Kriegla v ÚV Národní fronty, kde si byl vědom toho, že obrodný proces musí, pokud chce KSČ ubránit svou pozici a nevystavit se vyloženě osudu Maďarska z roku 1956, být usměřován - a tak je to on, kdo racionálně brzdí snahy o obnovu sociální demokracie, o ustavení K 231 a KAN coby regulérních politických sil ve státě. Mohli bychom hovořit o jeho kritickém postoji k provolání 2000 slov atd. To vše by ale byla slova o reál politice a vystihla by jediné. Kriegel si v roce 1968 narozdíl od mnoha jiných byl vědom rizika, do kterého se KSČ dostala a pokoušel se, kde mu to jeho mandát umožňoval, věci kormidlovat a jako obvykle organizovat. Považoval jsem ale za přínosné zmínit zde v tomto stručném náčrtu právě jeho postoje a myšlenky, se kterými mezi lety 1964 a 1969 vykonával funkci poslance Národního shromáždění. Byla to práce málo viditelná, ale věřím, že to byla právě ona, která nakonec v rozhodujícím okamžiku přispěla ke Krieglovu rozhodnutí postavit se proti reál politice svých soudruhů a bránit i svým osamělým činem to, co bylo skutečnou náplní Pražského jara a nadějí s ním spojených - tedy snahy o demokratizaci poměrů v Československu a snahy o nastolení, u nás tak často vzývaného demokratického socialismus. Že to byla snaha reálně marná, to ukázala následující léta.

Ostatně Kriegel tento fakt také nahlédl. Není patrně náhodou, že si v pozdních 70. letech do poznámek ke své životní dráze poznamenal slova někdejšího britského premiéra Disraeliho: “Mám nějakou tu zkušenost s činorodým životem, je to život zmařených nadějí a proplytvané energie.”¹³

¹² NA, fond F. Kriegel, karton 14, i.č. 490 – rukopisné poznámky, mimo jiné vyloučení FK, 30. 5. 1969.

¹³ NA, fond F. Kriegel, karton 2, i.č. 18 – osnova vlastního životopisu FK.